

nificant place is the castle complexes. These complexes are of great interest as countrymen, and far beyond Ukraine.

At the same time the author emphasizes that the vast majority of fortifications, which are on the territory of the region are in poor condition, have low technical level.

The author focuses on the need for the restoration and preservation of monuments of fortification architecture, which are a powerful way to interest tourists. In connection, he proposed to include them in the infrastructure of the Museum exhibition, as it is acceptable and in a dilapidated castle complexes and those that have been preserved in the form of fragments, ruins.

Is sort of interesting content articles by the author's assertion that the restoration of historical monuments, their restoration is not the only thing more effective method of preserving them is to adapt architectural structures to modern needs. The article emphasizes the idea of the necessity of creating an Autonomous historical Museum complex, local history, art profiles.

The author makes a conclusion that only the whole complex of organizational measures and actions aimed at technical restoration and preservation of the objects will contribute to the greatest extent the preservation of historical monuments of fortification architecture and will serve as great encouragement for lovers of antiquity, that is, tourists.

Key words: architecture, systems, recovery, preservation, condition, means, restoration of the monument, fixture.

Отримано: 4.07.2017

УДК 929-052(477.85)«1900/1918»КОРДУБА

С. В. Трубочанінов

«ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ПЕРІОД» В ЖИТТІ МИРОНА КОРДУБИ (1900—1918): НАУКОВА ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Мирона Кордубу (1876–1947) вважають одним із найталановитіших учнів Михайла Грушевського. У становленні визначного історика, громадсько-культурного і політичного діяча важливу роль відіграв період, коли він жив і працював у Чернівцях. До столиці Буковини М. Кордуба переїхав з Відня наприкінці 1900 р. Спершу він працював помічником учителя, згодом – викладачем географії та історії у II-й державній гімназії.

Чимало часу і сил М. Кордуба віддавав науковій роботі. У 1902 р. він став одним із засновників Українського історичного товариства у Чернівцях. У 1903 р. його обрали дійсним членом історико-філософської секції Наукового Товариства імені Т.Г. Шевченка у Львові. У 1907 р. навіть розглядалося питання про його призначення професором Львівського університету.

У «чернівецький період» М. Кордуба визначився з одним із головних напрямків своєї наукової діяльності – історичною географією. Перші результати своїх досліджень української топонімії учений виклав у статті «Найдавніші оселі на Буковині», яка з'явилася у газеті «Буковина» (1905). У 1906 р. була опублікована стаття, в якій М. Кордуба спробував з'ясувати динаміку зміни молдавсько-

польського кордону починаючи з останньої чверті XIV ст. до початку XVI ст.

Під час Першої світової війни активну діяльність по ознайомленню світової громадськості з українським питанням здійснював Союз визволення України. М. Кордуба налагодив тісну співпрацю з цією організацією: вів агітацію у таборах військовополонених, за сприяння СВУ видав свої роботи «Північно-Західна Україна» та «Територія і населення України». Незважаючи на воєнне лихоліття, М. Кордуба працював над підручником з географії.

Ключові слова: Мирон Кордуба, Буковина, Чернівці, гімназія, наука, історична географія.

Мирона Кордубу (1876–1947) називають одним із найталановитіших учнів львівської школи Михайла Грушевського та найбільших істориків Східної і Центральної Європи, видатним дослідником давньої й середньовічної історії України та доби Хмельниччини, визначним громадсько-культурним і політичним діячем. Як наголошував Ярослав Дашкевич, більшість наукових праць М. Кордуби, тих, що ґрунтуються на критичному осмисленні джерел (а їх є близько 200), не втратила наукової актуальності досі [8, с. 591].

Творчу спадщину видатного ученого та громадсько-політичного діяча вітчизняні науковці особливо активно почали досліджувати на зламі ХХ–ХХІ ст. [1]. Невдовзі після відновлення незалежності України група відомих львівських науковців (Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, О. Романів та ін.) розробили проект видання праць М. Кордуби в п'яти томах. Том I мали скласти історичні праці (бл. 550 с.); т. II – історіографічно-бібліографічні та джерелознавчі праці (бл. 700 с.); т. III – історико-географічні, географічно-статистичні та ономаністичні праці (бл. 300 с.); т. IV – листування Мирона Кордуби (бл. 500 с.); т. V – бібліографія історії України. На жаль, жоден із запланованих томів досі не побачив світ [4, с.198; 8, с.594].

Сучасна «кордубіана» налічує десятки ґрунтовних наукових праць, серед яких відзначимо три дисертаційних дослідження [53; 62; 65] та три монографії [38; 52; 64]. У той же час, як слушно зауважує Т. Батюк, «ампула історика та суспільно-політичного діяча затулило від сучасних історіографів інші напрями реалізації творчого генія Мирона Кордуби» [2, с.26]. Зазначимо, що нами було проаналізовано місце історично-географічних студій в творчості М.Кордуби та їх значення для історичної науки [61].

Серед дослідників існує переконання, що «чернівецький період» (1900–1918) був надзвичайно плідним для М. Кордуби. У Чернівцях творчий геній М. Кордуби проявив себе у різних напрямках. Так, у цей період він написав близько 79 політично-публіцистичних статей, які відображали ситуацію на Буковині [4, с.193]. Тоді ж визначилися важливі напрями наукових студій М.Кордуби та відбулося його становлення як громадсько-політичного діяча.

Метою нашої статті є аналіз наукової та навчально-методичної діяльності ученого і педагога у 1900–1918 рр. Для цього залучено праці М. Кордуби, тогочасну буковинську публіцистику,

роботи сучасних дослідників, опубліковані джерела, матеріали Державного архіву Чернівецької області. Останні в своїй більшості вперше вводяться до наукового обігу. Йдеться передусім про матеріали фонду 211 «Крайова шкільна рада Буковини, м. Чернівці (1869–1918 рр.)».

Автор ґрунтовного дослідження про українську галицьку інтелігенцію в монархії Габсбургів С. Пахолків зазначає: «Для багатьох українців, які ступали на шлях високих студій, Відень був омріяним далеким сьйвом. Але лише деякі слідували за ним до 1914 року» [45, с.291]. «Відень був вікном у цей [далекий] світ, а студії у Відні – справою престижу. Частка майбутніх, а деколи вже й під час навчання відомих людей серед іматрикульованих у Віденському університеті українців була, порівняно зі Львовом, апропорційною [45, с.292]. Навчаючись у Відні, молодий галичанин мріяв про майбутню кар'єру ученого, бачив себе або при бібліотеці, або в архіві. Після захисту докторської дисертації, який відбувся 21 травня 1898 р., він влаштувався практикантом в бібліотеку Віденського університету [42, арк.3].

Але матеріальні обставини змусили його шукати більш надійне місце роботи. Не випадково М. Кордуба обирає саме Чернівці. Університетське (з 1875 р.) місто манило його до себе [11, с.112-113]. До того ж, у 1896–1897 рр. у місцевому часописові «Буковина» побачили світ зроблені ним переклади творів французького письменника Гі де Мопассана та власні оповідання, які дістали схвальну оцінку Осипа Маковея [3, с.148]. У 1896/97 навчальному році в Чернівцях відкрилася друга чоловіча німецька гімназія з паралельними «русинськими» (українськими) класами [5, с.71], за тогочасною термінологією – «k.k. Staatsuntergymnasium in Czernowitz» [68, s.18]. Про болючі проблеми в перші роки існування цієї гімназії розповідається в нарисі В. Ботушанського [5, с.71-74]. Зазначимо, що новий навчальний заклад гостро потребував педагогів, які б однаково добре володіли німецькою та українською мовами.

Переїхавши до Чернівців, 30 жовтня 1900 р. М. Кордуба був прийнятий на посаду суплента (supplent – заступник викладача гімназії в Галичині. – С.Т.) до II-ї державної гімназії. Викладав латинську, українську та німецьку мови, історію та географію. У 1900/01 н.р. його навчальне навантаження склало 18 годин на тиждень, у 1901/02 н.р. – 24 години, у 1902/03 н.р. – 20 годин [46, арк. 39]. У одному з листів до М. Грушевського М. Кордуба писав, що «суплентура гімназії мені сильно не по нутру, так як я у ярмо цілої бюрократії гімназійної не можу допасувати своєї шиї» [39, с.184].

Вже будучи прийнятим на роботу до II-ї державної гімназії, 26 листопада 1900 р. М. Кордуба подав заяву до «Високої к[айзерівської] к[оролівської] екзаменаційної комісії» про складання іспитів на право викладання в гімназіях і реальних школах. Збереглася особова справа М. Кордуби, заведена 4 грудня 1900 р., яка містить рукописний текст на 80 аркушів його док-

торської роботи німецькою мовою («Внутрішня історія і становище в Галицькому князівстві до середини XIII ст.»), власноруч написаний життєпис, шість письмових робіт, довідки тощо [42].

Матеріали особової справи дають уяву про нелегкий шлях до посади викладача гімназії. Так, наприкінці березня 1901 р. з оцінкою «дуже добре» М. Кордуба склав колоквіум з педагогіки історії у Чернівецькому університеті [42, арк.63]. 4 листопада 1901 р. він написав дві письмових екзаменаційних роботи: «Історичні поезії Шевченка» українською мовою [42, арк.26-27] та «Найважливіші шляхи сполучення Тіролю» німецькою мовою. Остання робота була написана протягом 2,5 годин [42, арк.30-31]. У листі до свого дядька О. Барвінського молодий учитель з гордістю писав, що в листопаді 1901 р. він з відзнакою склав першу половину іспитів, а саме з географії, української та німецької мов, поза «здогадом Райфенкугеля, що я мабуть на стільки не володію німецькою, щоб читати в бібліотеці, бо закінчив школу в Галичині» [65, с.56].

25 і 26 квітня 1902 р. настав час другої половини іспитів. У присутності членів екзаменаційної комісії М. Кордуба виконав три роботи з історії Австрії та монархії Габсбургів [42, арк.12-16, 20-22зв.]. В екзаменаційну комісію була також подана домашня робота з географії, присвячена моренам в Альпах [42, арк.35-62]. 9 травня 1902 р. комісія у складі професорів Кайндля, Герцберга, Гільберга, Смаль-Стоцького, Ціглауера та ін. прийняла рішення про дозвіл М. Кордубі на право викладання географії та історії у гімназіях і реальних школах [42, арк.6-8].

У цей же час відбулися зміни в особистому житті молодого учителя. У серпні 1901 р. він одружився з Євгенією Цегельською, донькою священика з Камінки Струмилової – відомого в Галичині громадського діяча. Відтак він облаштував у Чернівцях своє домашнє вогнище. Тут у подружжя з'явилося на світ четверо дітей (один хлопчик помер у ранньому дитинстві, іншим дітям батьки дали гарну освіту) [44, с.895; 6, с.28].

Короткий час (у 1903/04 н.р.) М. Кордуба працював у I-ї державній гімназії в Чернівцях. З 1 вересня 1904 р. він – професор II-ї державної гімназії [46, арк.39]. Викладав історію та географію в Ic, IIIb, IVa, Va, Vb, VIb і VII класах – всього 23 години на тиждень. З 1 вересня 1904 р. по 31 січня 1905 р. йому нарахували всього 150 крон заробітної плати [49, арк.135].

Непростими були взаємини молодого педагога з директором гімназії Корнелем Козаком, незважаючи на те, що той викладав географію і цікавився краєзнавством Буковини (у 1900 р. навіть видав німецькою мовою посібник з краєзнавства [14]). У річному звіті за 1904/05 н.р., де серед іншого коротко характеризувався діяльність кожного з педагогів гімназії, директор назвав М. Кордубу націоналістом [56, арк.9]. Директор підтримав працю М. Кордуби з перекладу на українську мову «Основ географії» – першої частини підручника з географії Ф. Умавта. У квітні 1904 р. М. Кордуба навіть отримав за це гонорар – 40 крон. Того ж року підручник було надруковано у Чернівцях накладом

товариства «Руска Школа» [47, арк.2, 13-14]. У 1905–1906 рр. відбувалося доволі активне листування між Міністерством культів і освіти, Крайовою шкільною радою Буковини та дирекцією II-ї державної гімназії з приводу апробації цієї книги та оплати гонорару М. Кордуби за переклад підручника з географії на українську мову. Так, у березні 1905 р. було виділено 160 крон, у т.ч. 40 крон – на друкарські потреби [48, арк.9-9зв.].

Варто підкреслити, що М. Кордуба вважав двомовність викладання (т.зв. утраквізм) найбільшим негативом середньої ланки тогочасної освітньої системи. Він був рішучим прихильником навчання дітей рідною мовою. Цій проблемі молодий професор присвятив у 1904 р. цикл статей на шпальтах «Буковини» [35]. Того ж року його думки були концентровано викладені в окремій брошурі [36]. На прикладі державних гімназій у Чернівцях, М. Кордуба доводив, що внаслідок того, що в утраквістичних школах учням викладали предмети на ледь знаній, або й зовсім невідомій для них мові, діти бездумно зазубрювали текст підручника чи виклад учителя, згодом втрачаючи інтерес до навчання. М. Кордуба навів дані освітньої статистики, згідно яких у національних гімназіях кількість відрахованих за неуспішність учнів коливалася в межах 12–28%, тоді як в утраквістичних гімназіях сягала 34,5–43,6% [36, с.26-34]. М. Кордуба наголошував, що утраквізм «перепинює правильний розвій образования і витворює у учеників пів-образоване, той жалкий стан души, що набрала у себе цілі кошиці сирого материялу і не має сили его перетравити, переробити у живе пізнане. І протегована гімназією привичка оперувати незрозумілими поняттями, повтаряти слова, не здаючи собі справи зі змісту, остає відтак дуже часто на ціле жите і робить з людини карикатуру» [36, с.41-42]. У лютому 1905 р. на засіданні товариства «Руска Школа» було вирішено надіслати петицію до Міністерства культів і освіти з вимогою скасування утраквізму в II-ї державній гімназії у Чернівцях. До петиції мала бути долучена брошура М. Кордуби [58].

Півтора десятиліття II-а державна гімназія була основним, але не єдиним місцем педагогічної роботи М. Кордуби у Чернівцях. Так, коли видатний учений і громадсько-політичний діяч Буковини С. Смал-Стоцький у березні 1910 р. організував у Чернівцях освітні курси для селян, там став викладати і М. Кордуба [7, с.116]. У жовтні 1911 р. 6 годин на тиждень М. Кордуба викладав у приватному жіночому учительському училищі товариства «Українська школа» [50, арк.179]. У цей же час він був класним керівником у Vb-класі в II-й державній гімназії, викладав історію та географію в IIIb, IIIc, IVb, Vb, VIIb і VIIIb класах – всього 22 години на тиждень [67, с.34].

Довгий час М. Кордуба мав надію габілітуватися в Чернівцях. У листах до М. Грушевського у перші роки перебування в столиці Буковини він навіть порушував питання про отримання спеціальної стипендії для здійснення наукових досліджень в архівах для підготовки габілітаційної роботи. Ним розглядалася можливість

спеціалізації у галузі австрійської історії у професора Р.Ф. Кайндля [65, с.59]. Цікаво, що раніше (у 1896 р.) М. Кордуба доволі критично оцінював роботи Р.Ф. Кайндля з української тематики, вказував на незрілість і непереконливість деяких його висновків з питань етнокультури українців [39, с.179].

12 липня 1902 р. у Чернівцях було засновано Українське історичне товариство (УІТ), завданням якого було згуртувати українську інтелектуальну еліту Буковини. Новоутворене товариство налічувало близько 30 осіб – професорів і студентів Чернівецького університету, викладачів гімназій [13, с.210]. Першим головою УІТ став надзвичайний професор історії Східної Європи в університеті Франца Йосифа у Чернівцях Володимир Милькович (1857–1916) – український історик сербського походження, який у 1893 р. був головним конкурентом М. Грушевському при обранні того на кафедру у Львові [45, с.273-276, 309].

В. Милькович запросив М. Кордубу на установчі збори як члена-фундатора. Його було обрано скарбником УІТ, а згодом М. Кордуба перетворився на одного із найактивніших членів товариства. Пріоритетними напрямками дослідної роботи УІТ було визначено історію, демографію, етнографію, статистику та мистецтво Буковини [12, с.74]. На той в Чернівцях уже діяло 18 наукових товариств, організованих за галузевим принципом, або за національною приналежністю своїх членів [11, с.114]. В статуті УІТ передбачалась моральна й матеріальна допомога науковцям-членам, видання збірників праць, збір старожитностей, укладання географічного словника, співпраця з іншими народами [9, с.284].

Великою популярністю серед членів товариства користувався цикл виступів М. Кордуби «Історія Руси» (княжий період), його дослідження з топонімії, етнології та історико-географічної тематики [9, с.284]. На третій загальних зборах товариства М. Кордуба прочитав реферат «Біблія в освітленні найновіших вавилонських розкопів», де зупинився на досягненнях нових розкопок у Вавилоні, Ассирії, Єгипті [13, с.210; 15]. Очевидно, що тема даної розвідки була викликана його давнім захопленням лекціями з історії християнства професора Віденського університету В. Гатерлінда [11, с.114]. Також у Відні молодий учений зацікавився проблемою походження традиції писанкарства на українських землях. У великодньому числі «Буковини» у 1904 р. він надзвичайно цікаво розповів про українські великодні звичаї, пов'язані з розписом писанок, пояснив регіональні відмінності писанкарства, вказав на важливість наукового дослідження у цій галузі [29].

8 квітня 1903 р. його обрали дійсним членом історично-філософської секції Наукового Товариства імені Т.Г. Шевченка (НТШ) у Львові [10, арк.3]. За публікацію праць у «Записках НТШ» та інших виданнях НТШ сплачувалися відповідні гонорари. Субсидії та гонорари від НТШ давали змогу працювати над новою великою темою – історією козащини [15; 23; 31]. Проте, в одному з листів науковому секретареві НТШ В. Гнатюку учений просить підвищити гонорар за матеріали до Хмельниччини,

оскільки на збирання матеріалів у Відні не отримав субсидії від НТШ [65, с.62].

Участь М. Кордуби в УТ розширила коло його наукових інтересів. Влітку 1902 р. В. Милькович виголосив спеціальну доповідь про використання картографічних методів в історичних дослідженнях. М. Кордуба відгукнувся на пропозицію В. Мильковича зайнятися складанням історичних ґрунтових (географічних) карт й, спираючись на них, вести дослідження історії краю. Особлива увага мала звертатися на назви частин села, земельних наділів, лісів, пагорбів, річок, потічків тощо. УТ розробило методичу цих досліджень, залучило до обстежень місцеву інтелігенцію, насамперед учителів, картографічно закріплюючи результати експедиційної праці [11, с.113-114].

У 1904 р. на засіданні УТ М. Кордуба виступив із доповіддю про актуальні завдання українських буковинських істориків. Згадана доповідь була опублікована в часописові «Буковина». Апелюючи до новітніх віянь в європейській історіографії, М. Кордуба підняв важливу проблему організації колективної праці в історичних дослідженнях. Він зазначав: «Доки задача історика обмежувалася на літописний матеріал, а вимоги не сягали поза критичне вихісзоване сего материялу, робота могла бути і була дійсно індивідуальною. Колиж почали втягати иньші роди джерел в обсяг історичних студій: грамоти, написи, листи, рахунки, ріжного рода записки і т. и. задача історика стала скомплікованою. Головна трудність лежала в збиранню сего ріжнородного джерельного матеріалу розкиненого по ріжних державних, мійських, монастирських і приватних архівах часто цілими просторами від себе віддалених і тоді вже стало ясно, що лише колективний, збірний труд, спільна праця більшого гуртка людей може сю трудність поконати». На думку М. Кордуби, першочерговим завданням УТ було збирання по селам історично-топографічних матеріалів. «А сей матеріал в руках зручного історика розповів-би нам багато такого, про що тепер нікому і не снить ся. Розслід історії осельництва як раз на території Буковини, на якій від правіків товпило ся тільки народів, прояснив би і не одну темну картину світової історії» [28, с.1].

Із найважливіших справ, якими займалося УТ, потрібно згадати заснування Чернівецького Крайового архіву у 1907 р., обговорення можливості повного науково-критичного видання буковинських грамот молдавського періоду, рух за збереження архітектурних пам'яток та захисту їх від так званого «оновлення», під час якого нищився їх первісний слов'янський вигляд [9, с.284].

На початку своєї діяльності УТ не отримувало субсидій на видання доповідей. У зв'язку з чим М. Кордуба запропонував друкувати праці членів УТ у Львові у виданнях Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) [11, с.114]. У 1909 р. у М. Грушевського з'явилася ідея створити у «Записках НТШ» спеціальний розділ – «Буковініка». У ньому передбачалося розміщення рецензій та бібліографічних оглядів праць про Буковину, виданих іноземними мова-

ми. М. Кордуба мав реферувати історичні й політичні видання. На жаль, цей проект не було повною мірою реалізовано, вийшли лише окремі матеріали [41, с.343]. Наприклад, у книзі VI тому ХСVIII «Записок НТШ» (1910) в рубриці «Наукова хроніка» з'явилася замітка М. Кордуби «З новітших публікацій Буковини» [19].

Перші результати власних досліджень з історичної географії та слов'янських топонімів Буковини М. Кордуба виклав у статті «Найдавніші оселі на Буковині» (1905). Учений зазначав, що найдавніші поселення виникали в долинах Дністра, Прута, Серета, Сучави та Молдави. Пізніше народна колонізація поширилася на долини менших річок і потічків, таким чином заходячи в середину горбовин і лісів. Найстарішими назвами осель він вважав ті, що мали назву від особливості, прикмети свого положення або околици, способу поселення та зовнішнього вигляду, а також ті, що мали назву від ріки, над якою лежать. Більш новітніми (не раніше XI–XII ст.) він вважав назви, що утворені від імен особових. Про часи нападів степовиків говорили назви, що нагадують оборону. Назви, що означають села в лісі, походили ще з більш пізніх часів [26].

У 1906 р. була опублікована стаття М. Кордуби, у якій була з'ясована динаміка змін молдавсько-польського кордону починаючи з останньої чверті XIV ст. до початку XVI ст. [25].

У 1908–1909 рр. збирати топографічний матеріал М. Кордубі допомагали учні старших класів гімназії [20, с.5]. Під час експедицій 1912–1914 рр. М. Кордуба намагався засобами топонімії віднайти на Буковині сліди літописного міста Хмелів, одного із трьох важливих центрів Шипинської землі на рубежі XIV–XV ст. Завдяки опитуванню місцевого населення дослідник виявив топографічні назви, які свідчили про існування в давнину «города» південніше містечка Вашківці поблизу с. Карапчева, а докладне вивчення терену підтвердило ці здогадки [17].

Обрані 1907 року на перших виборах до австрійського парламенту на підставі загального виборчого права, українські депутати від Галичини та Буковини, утворили Русько-український парламентський клуб. На його засіданні 5 липня 1907 р. прийнято програму діяльності посольського представництва, де зазначалося, що клуб буде займатися стосовно Відня опозиційну політику, доки не будуть створені належні умови розвитку для українського народу в Австрії. Австрійський уряд був змушений піти на поступки українцям, пообіцявши серед іншого відкрити дві українські кафедри у Львівському університеті [54].

У листах М. Кордуби до М. Грушевського викладено його бачення щодо двох нових українських кафедр у Львівському університеті, адже М. Кордубу висували на професора кафедри історії устрою Австрії, а іншого учня М. Грушевського – С. Томашівського – на професора кафедри австрійської історії. «1) В проекті нема згадки про історію України, а український університет без такої кафедри немислимий; 2) С. Томашівський досі мало займався австрійською історією, так само як я не спеціалізувався досі на історії устрою і на тім напрямі не працював».

М. Кордуба пропонував домагатися створення кафедри загальної історії, зокрема української. «Тоді Ви, Пане професоре, залишили би при собі одну з тих двох катедр, а другу міг би обійняти С. Томашівський. А історія Австрії залишалася би за мною. Через це оминувось би пересування кожного з нас в чужу спеціальність і потреба домагання двох кафедр (історії Австрії і історії устрою Австрії)» (лист від 18 червня 1907 р.) [39, с.183].

Справа українізації університету у Львові затягнулася. Нарешті австрійський уряд пообіцяв розглянути справу українського університету щонайпізніше у жовтні 1916 р. Незважаючи на воєнне лихоліття, у березні 1916 р. на засіданні НТШ М. Кордуба запропонував текст Меморандуму НТШ до Міністерства культів і освіти у даній справі. Після засідання передав його до друку, щоб, відбуваючи до Відня у своїх справах, завезти його у Міністерство [11, с.117].

М. Кордуба цікавився науковим життям у Наддніпрянській Україні та інформував про нього науковців та громадськість Буковини. Так, в огляді найважливіших подій національно-культурного руху за 1912 р. він зазначав, що 28 січня 1912 р. у Києві відбулися Загальні збори Українського наукового товариства (УНТ), яке гуртувало наукові сили України та видавало наукові праці українською мовою. М. Кордуба вважав за необхідне реферувати для австрійських історичних журналів «Записки» київського УНТ. Про це він навіть написав М. Грушевському [11, с.117].

М. Кордуба активно сприяв налагодженню українського шкільництва на Буковині, вивченню української мови, історії, географії. 1906 року в друкарні товариства «Руська рада» побачила світ книга М. Кордуби «Ілюстрована історія Буковини». Історія Буковини була показана у зв'язку з історичною долею всього українського народу від найдавніших часів до початку ХХ ст. [21]. Як хронологічно суцільний твір з історії краю, дане науково-популярне видання було визнане необхідним підручником для українських шкіл [11, с.116].

У 1909 р. у видавництві «Українська школа» вийшов ілюстрований навчальний посібник М. Кордуби «Картини із Всесвітньої історії для народних і виділових шкіл» [22]. Викладаючи історію окремих європейських країн, автор пов'язав її з історією українського народу. Особлива увага була приділена постатям Володимира Великого, Данила Галицького, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи [22, с.52-55, 63-66, 94-95, 100-102]. Окремим додатком було вміщено розділ «Буковина по прилученню до австрійсько-горської монархії» [22, с.125-128].

Розвідка М. Кордуби про минуле міста Чернівців була написана з нагоди появи монографії про столицю краю Р.Ф. Кайндля. Відзначивши солідний фаховий рівень праці німецького колеги, український учений підкреслив, що літописний і топографічний матеріал однозначно вказують на українське походження більшості поселень Північної Буковини [18].

У 1909–1914 рр. виходив двотижневик «Каменярі» – суспільно-наукове періодичне видання українського вчителства 406

Буковини, яке відіграло помітну роль у житті всього українського населення краю. М. Кордуба став постійним дописувачем часопису. Так, з нагоди 25-літнього ювілею діяльності свого учителя він подав відповідну замітку до часопису [24]. Поширенню просвіти серед широких мас Буковини сприяв щомісячник під назвою «Читальня», який у січні 1911 р. почало видавати товариство «Руська бесіда». У 1912–1913 рр. редакцію часопису очолював М. Кордуба [57, с.143]. Він опублікував у часописі історико-пізнавальні статті «Народи Буковини» [43], «Яким чином Буковина перейшла до австрійської держави?» [37], «Де живуть Українці?» [40]. У 1912 р., як відповідальний редактор часопису, він ввів постійну рубрику «Нові книжки для народу» з інформацією про найновіші видання, їх зміст і оцінку, що публікувало товариство «Просвіта», «Українська школа», «Руська бесіда» у Львові. На обкладинках місячника М. Кордуба вміщував «Пропамятні дні на кожний місяць», в яких зазначав пам'ятні дати життя або смерті українських письменників, історичних діячів, дати історичних подій з життя українського народу [57, с.284-285].

Вагомі завдання покладалися і на часопис «Наша школа», що почав виходити у 1909 р. у Львові. М. Кордуба на сторінках «Буковини» популяризував дидактичний доробок своїх галицьких колег. Так, він зробив огляд першого числа «Нашої школи» [27]. З часом М. Кордуба став редактором буковинського відділу цього часопису. Провідне місце на його сторінках займали статті з методики та дидактики, розвідки з історії. Зокрема, «Наша школа» опублікувала статтю М. Кордуби «Українські підручники в середніх школах Буковини» [57, с.260].

У 1912 р. М. Кордуба підготував перший географічний атлас українською мовою, де було подано окремо Україну в її етнографічних межах. Поява атласу викликала неоднозначну реакцію в педагогічному середовищі. З нищівною критикою атласу виступив професор Степан Рудницький, який зробив висновок, що «для народних і виділових шкіл він задорогий і дає забагато. Для середніх шкіл він ледве чи вистарчить в нижших класах, а у вищих класах вже зовсім ні» [55, арк.3]. З огляду на це, «Географічний атлас» М. Кордуби шкільною крайовою радою у Львові в лютому 1913 р. було рекомендовано лише для тимчасового ужитку [55, арк.1].

Враховуючи досвід дослідження топонімів Буковини та перипетій із виданням свого атласу, М. Кордуба зробив висновок про те, що «ми не знаємо своїх рідних географічних імен та не досі не подбали про те, що їх одні другім і широкому світові подати до відома. Саме тому у шкільних підручниках з історії та географії «покутує чимало невірних або й зовсім неіснуючих штучно викованих назв» [33, арк.4-5].

Після того, як на початку Першої світової війни російські війська окупували Чернівці, М. Кордуба виїхав до Відня. У жовтні 1915 р. він був визнаний придатним до служби в ландвері та приписаний до 22-го полку, який дислокувався у Львові. Проте на початку 1917 р. у матеріалах Буковинської крайової шкільної ради

зазначалось, що професор М. Кордуба мешкає у VIII районі Відня [59, арк.14, 57]. Під час Першої світової війни активну діяльність по ознайомленню світової громадськості з українським питанням здійснював Союз визволення України (СВУ). М. Кордуба налагодив тісну співпрацю з цією організацією, зокрема вів просвітницьку роботу серед військовополонених українців, які перебували у таборах в Німеччині (Раштатт, Вецляр, Зальцведель) – читав лекції з історії України, публікувався у «Віснику СВУ» [66, с.60; 60, с.27]. За кошти СВУ М.Кордуба видав роботи «Північно-Західна Україна» [30] та «Територія і населення України» [34]. Варто підкреслити, що незважаючи на події Першої світової війни, учений продовжував працювати над підручником з географії [51, арк.25 зв.].

Отже, у «чернівецький період» свого життя (1900–1918) М. Кордуба надзвичайно активно займався педагогічною і науковою діяльністю. Як педагог, він не лише викладав у середніх навчальних закладах, а активно долучився до творення підручників, поширював серед учителів Буковини новинки методики і дидактики. М. Кордуба визначився і з головними напрямками своєї подальшої наукової діяльності – історією козаччини та історичною географією і топонімією Буковини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Алексієвцев М. Спадщина Мирона Кордуби та стан її вивчення в Україні і за рубежом // *Наук. зап. Тернопіль. держ. пед. ун-ту імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль, 2001. Вип. 12. С. 4–8.
2. Батюк Т. Публіцистичне кредо Мирона Кордуби (віденсько-буковинський період) // *Scriptorium nostrum: Електронний іст. журн*. 2016. № 2 (5). С. 26–47.
3. Батюк Т.В. Співпраця Мирона Кордуби з газетою «Буковина» // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог, 2013. Вип. 20. С. 147–151.
4. Білінський Б. Мирон Кордуба в контексті епохи // *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість* / [відп. ред. М. Литвин]; НАН України, Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. Вип. 5: Ювіл. зб. на пошану Олександра Коляччука. С. 192–198.
5. Ботушанський В.М. Нариси з історії освіти на Буковині (XIX – початок XXI ст.). Чернівці: Технодрук, 2017. 176 с.
6. Головин Б. Кордуба Мирон – вчений, публіцист, бібліограф, політичний і громадський діяч (До 125-ліття від дня народження) // *Мандрівець*. Тернопіль. 2000. № 3–4. С. 25–30.
7. Даниленко В., Добржанський О. Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність. Київ, Чернівці: Інститут історії України НАН України, 1996. 232 с.
8. Дашкевич Я. Мирон Кордуба // *Дашкевич Я. Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури*. 2-е випр. й доп. вид. Львів: Піраміда, 2007. С. 591–606.
9. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с.
10. Документи біографічного характеру (1893–1947 рр.) // *Держ. архів Львівської обл. Ф. Р-2923 «Кордуба Мирон Михайлович»*. Оп. 1. Спр. 1. 74 арк.

11. Зайцева З. І. Мирон Кордуба й українські наукові товариства // *Укр. іст. журн.* 2002. № 6. С. 108–122.
12. Зайцева З. Наукові товариства як інституції української науки другої половини XIX – початку XX ст. // *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи. Зб. наук. пр.* Київ, Чернівці, 1997. С. 74–75.
13. Історичне товариство в Чернівцях // *Літературно-науковий вістник. Львів*, 1903. Ч. I. Т. 21. С. 210–214.
14. Козак К., Фішер Е. Краєзнавство Буковини для використання в школах і для самоосвіти [переклад з німецького видання 1900 р.]. Чернівці: Золоті литаври, 2006. 208 с.
15. Кордуба М. Біблія в освітленю найновітших вавилонських розкопів (Реферат відчитаний на II. загальних зборах історичного товариства в Чернівцях) // *Літературно-науковий вістник. Ч. II. Т. 21.* Львів, 1903. С. 179–190.
16. Кордуба М. Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.) // *Записки НТШ (Зап. Наук. тов. ім. Шевченка)*. Львів, 1907. Т. LXXVIII. С. 51–89.
17. Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмелів? // *Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди уїстдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності.* К., 1928. Т. I. С. 153-155. (Українська Академія Наук, Історико-філологічний відділ, зб. №76).
18. Кордуба М. Дещо з бувальщини міста Чернівців // *Буковина*. 1909. Ч. 6 (Додаток). С. 5–6.
19. Кордуба М. З новітших публікацій Буковини // *Записки наук. тов. ім. Шевченка*. 1910. Т. ХCVIII. С. 163-172.
20. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1924. 14 с.
21. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. Чернівці: З друкарні тов. «Руської ради», 1906. 87, V с.
22. Кордуба М. Картини із Всесвітньої історії для народних і виділових шкіл. Чернівці: Українська школа, 1909. 128 с.
23. Кордуба М. Матеріали до історії української козаччини. Акти до Хмельниччини (1648–1657) // *Жерела до історії України-Руси*. Львів, 1911. Т. 12. 545 с.
24. Кордуба М. Михайло Грушевський (3 нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності) // *Каменярі*. 1910. Число 13 і 14. С. 3.
25. Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покутю до смерти Стефана Великого // *Наук. зб., присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятиліт. наук. пр. у Галичині (1894–1904)*. Львів, 1906. С. 158–184.
26. Кордуба М. Найдавніші оселі на Буковині // *Буковина*. 1905. Ч. 45 і 46. С. 3–4.
27. Кордуба М. [Рец.]: Наша школа. Науково-педагогічний журнал. Орган Товариства «Учительська громада» у Львові 1909 кн. I-II // *Буковина*. 1909. Ч. 194. С. 1–2.
28. Кордуба М. Наші дезидерати на поли буковинської історіографії (Відчит на зборах «Історичного Товариства») // *Буковина*. 1904. Ч. 16. С. 1.
29. Кордуба М. Писанки // *Буковина*. 1904. Ч. 37 і 38. С. 1–2.
30. Кордуба М. Північно-Західна Україна. Відень: Накладом Союзу Вишволення України, 1917. 90 с., карта.
31. Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею // *Записки НТШ*. Львів, 1908. Т. LXXXIV. С. 5–32.

32. Кордуба М. [Рец.]. Наша школа. Науково-педагогічний журнал. Орган Товариства «Учительська громада» у Львові 1909 кн. I-II // *Буковина*. 1909. Ч. 194. С. 1.
33. Кордуба М. [Стаття про перекручування деяких географічних назв у підручниках з географії та історії (1913 р.)] // *Держ. архів Львівської обл.* Ф. Р-2923. Оп. 1. Спр. 10. 5 арк.
34. Кордуба М. Територія і населення України. Відень, 1918. 24 с. (Видання «Вістника політики, літератури й життя»).
35. Кордуба М. Утраквізм в гімназії // *Буковина*. 1904. Ч. 137. С. 1; Ч. 138. С. 1–2; Ч. 139. С. 1–2; Ч. 140. С. 2; Ч. 141. С. 2.
36. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. Чернівці, 1904. 44 с. (Додаток до «Проміня»).
37. Кордуба М. Яким чином Буковина перейшла до австрійської держави? // *Читальня*. 1912. Ч. 5. С. 19–28.
38. Кульчицька Т.Ю. Мирон Кордуба (1876–1947): історико-біобібліографічне дослідження. Львів: АННБ України ім. В. Стефаніка, 2012. 248 с.
39. Купчинський О. Аисти М. Кордуби до М. Грушевського: питання творчих взаємин і співпраці учня і вчителя // *М. Грушевський і Львівська історична школа*. Львів, 1995. С. 178–186.
40. М. К. [Кордуба М.]. Де живуть українці // *Читальня*. 1912. Ч. 2. С. 3–6.
41. Макар Ю., Добржанський О. Грушевський і українська інтелігенція Буковини в кінці XIX – на початку XX ст. // *Михайло Грушевський. Зб. наук. праць і мат. Міжнарод. ювілейної конф., присвяченої 125-й річн. від дня народ. Михайла Грушевського*. Львів: Атлас, 1994. С. 340–345.
42. Матеріали про прийняття державних екзаменів у випускника філософського факультету Кордуби Мирона (1900–1902 рр.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 216 «Чернівецький університет». Оп. 2. Спр. 125. 144 арк.
43. Н. К. [Кордуба М.] Народи Буковини // *Читальня*. 1911. Ч. 5. С. 20–25.
44. Огорчак А., Білінський Б. Мирон Кордуба в спогадах онуків // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. Вип. 21. С. 889–896.
45. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації / перекл. з німець. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
46. Переписка з Міністерством культів і освіти і II-ю державною гімназією в м. Чернівці про призначення і перевід вчителів гімназії та надання їм відпусток (1912–1913 рр.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 1. Спр. 12354. 127 арк.
47. Переписка з Міністерством культів і освіти та II державною гімназією в м. Чернівці про переклад підручників на українську мову (1904 р.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 2. Спр. 1013. 23 арк.
48. Переписка з Міністерством культів і освіти та II державною гімназією в м. Чернівці про дозвіл користування підручниками на українській мові та оплату гонорару викладачеві Кордуба Мирону за переклад підручника з географії на українську мову (1905–1906 рр.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 2. Спр. 1059. 22 арк.
49. Переписка з Міністерством культів і освіти та II державною гімназією в м. Чернівці про призначення і переведення викладачів гімназії, виплати їм зарплати і грошових допомог, накладання арешту на зарплату викладачів гімназії в рахунок погашення їх заборгованостей та по іншим питанням, що стосувалися викладачів гімназії (1905 р.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 1. Спр. 7888. 211 арк.

50. Переписка з Міністерством культів і освіти, дирекцією II державної гімназії в м. Чернівці та іншими установами про призначення вчителів гімназії (1911–1912 рр.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 1. Спр. 11917. 193 арк.
51. Підготовчі матеріали до підручника географії // *Держ. архів Львівської обл.* Ф. Р-2923. Оп. 1. Спр. 45. 82 арк.
52. Піх О. Мирон Кордуба (1876–1947). Львів, 2012. 72 с.
53. Піх О.М. Науково-бібліографічна діяльність Мирона Кордуби: автореф. дис. ... канд. істор. наук. Львів, 2007. 18 с.
54. Плекан Ю. Українські депутати австрійського парламенту (XIX – поч. XX ст.) // *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини.* Чернівці: Рута, 2008. Вип. 376–377. С. 131–133.
55. Рецензії невстановлених авторів на «Географічний атлас» М. Кордуби (1912–1913 рр.) // *Держ. архів Львівської обл.* Ф. Р-2923. Оп. 1. Спр. 82. 17 арк.
56. Річний звіт II державної гімназії м.Чернівці за 1904/1905 навчальний рік (1905 р.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 1. Спр. 7818. 31 арк.
57. Романюк М., Галушко М. Українські часописи Північної Буковини (1870–1940 рр.). Історико-бібліографічне дослідження. Львів: Фенікс, 1999. 428 с.
58. Рух в руских товариствах // *Буковина.* 1905. 12 лютого. Ч. 13. С. 3.
59. Списки і особові листки викладачів середніх шкіл Буковини, що знаходилися на фронті, у резервних військових частинах австрійської армії і тих, що отримали відстрочку від мобілізації на фронт (1917 р.) // *Держ. архів Чернівецької обл.* Ф. 211. Оп. 2. Спр. 2182. 181 арк.
60. Срібняк І. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців царської армії у таборях Німеччини та Австро-Угорщини (1915–1918 рр.). Київ, 1996. 47 с.
61. Трубочанінов С.В. Історична географія в творчості Мирона Кордуби // *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки.* Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. 9. С. 86–101.
62. Федоришак Р.А. Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Дрогобич, 2014. 21 с.
63. Федоришак Р.А. Співпраця Мирона Кордуби з педагогічними часописами (чернівецький період) // *Теорія та методика навчання та виховання.* 2012. Вип. 32. С. 189–202.
64. Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.). Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2001. 127 с.
65. Федорів І. О. Наукова і громадсько-політична діяльність Мирона Кордуби (1876–1947 рр.): дис. ... канд. істор. наук. Тернопіль, 2004. 212 с.
66. Чайковський М. Автобіографія // *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: у 3 т.* Львів, 2002. Т. 3. С. 13–88.
67. Kozak K. XV. Jahresbericht des k.k. zweiten Staatsgymnasiums in Czernowitz. Czernowitz: Selbstverlage der Lehranstalt, 1912. 112 s.
68. Ziegler F., von. Die Entwicklung des Schulwesens in der Bukowina seit der Vereinigung des Landes mit Oesterreich (1774–1899). Rede, gehalten am 4. October 1899 bei der Uebernahme des Rectorates. Czernowitz: Selbstverlage, 1899. 26 s.

С. В. Трубчанинов

**«Черновицкий период» в жизни Мирона Кордубы (1900–1918):
научная и учебно-методическая деятельность**

Мирон Кордуба (1876–1947) считается одним из самых талантливых учеников Михаила Грушевского. В становлении выдающегося историка, общественно-культурного и политического деятеля важную роль сыграл период, когда он жил и работал в Черновцах. В столицу Буковины Кордуба переехал из Вены в конце 1900 г. Сначала он работал помощником учителя, впоследствии – преподавателем географии и истории во II-й государственной гимназии в г. Черновцы.

Немало времени и сил М. Кордуба отдавал научной работе. В 1902 г. Он стал одним из основателей Украинского исторического общества в Черновцах. В 1903 г. он был избран действительным членом историко-философской секции Научного Общества имени Т.Г. Шевченко во Львове. В 1907 г. рассматривался вопрос о его назначении профессором Львовского университета.

В «черновицкий период» Кордуба определился с одним из главных направлений своей научной деятельности – исторической географией. Первые результаты своих исследований украинской топонимики ученый изложил в статье «Древнейшие поселения на Буковине», которая появилась в газете «Буковина» (1905). В 1906 г. была опубликована его статья, в которой М. Кордуба попытался выяснить динамику изменения молдавско-польской границы начиная с последней четверти XIV в. до начала XVI в.

В годы Первой мировой войны активную деятельность по ознакомлению мировой общественности с украинским вопросом осуществлял Союз освобождения Украины. М. Кордуба наладил тесное сотрудничество с этой организацией: вел агитацию в лагерях военнопленных, при содействии СБУ издал свои работы «Северо-Западная Украина» и «Территория и население Украины». Несмотря на военное лихолетье, М. Кордуба работал над учебником по географии.

Ключевые слова: Мирон Кордуба, Буковина, Черновцы, гимназия, наука.

Sergiy Trubchaninov

**Myron Korduba's life in Chernivtsi (1900–1918): scientific
and educational and methodical activity**

Myron Korduba is considered one of the most talented students of Mikhaïl Hrushevsky. The period when he lived and worked in Chernivtsi played an important role in the formation of a prominent historian, socio-cultural and political figure. In the capital of Bukovyna M. Korduba moved from Vienna to the end of 1900. At first he worked as an assistant teacher, later – a teacher of geography and history at the state gymnasium 2 in Chernivtsi.

M. Korduba devoted a lot of time and strength to scientific work. In 1902 M. Korduba became one of the founders of the Ukrainian Historical Society in Chernivtsi. In 1903 he was elected a full member of the historical-philosophical section of the T. Shevchenko Scientific Society in Lviv. In 1907 even the issue of his appointment as a professor at the Lviv University was considered.

In the «Chernivtsi period» M. Korduba became a well-known collector and researcher of the Ukrainian toponymical. The first results of his research scientist outlined in the article «The oldest settlements in Bukovyna», witch appeared in the newspaper «Bukovyna» (1905). In 1906 his article was published, in which the scientist tried to find out the dynamics of the change of the Moldovan-Polish border since the last quarter of the 15th century to the beginning of the 16th century.

During the First World War, the Union for the Liberation of Ukraine carried out an active work to acquaint the world community with Ukrainian issues. M. Korduba has established close cooperation with this organization: campaigning at the camps of prisoners of war, with the assistance of the ULU published his works «Northwest Ukraine» and «Territory and Population of Ukraine». In spite of the hardship, M. Korduba worked on a geography textbook.

Key words: *Myron Korduba, Bukovyna, Chernivtsi, high school, the science, historical geography.*

Отримано: 22.10.2017